

**BUXGALTERIYA HISOBI ASOSLARI VA UNING ZAMONAVIY
IQTISODIYOTDAGI O'RNI**

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

1-bosqich talabasi

Xamdamova Ra'no Bahodir qizi

Ilmiy Rahbar:

Xursandov Komiljon Maxmatkulovich

iqtisodiyot fanlari nomzodi v. b. dotsent, PhD

Annotatsiya: Buxgalteriya hisobi har bir korxona va tashkilotning moliyaviy boshqaruvi uchun poydevor sanaladi. U nafaqat daromad va xarajatlarni nazorat qilishda, balki korxona faoliyatining strategik rivojlanish yo'nalishlarini belgilashda ham katta ahamiyatga ega. Bugungi globallashuv davrida iqtisodiy tizimning shaffofligi va ishonchliligi buxgalteriya hisobiga bog'liqdir. Bu maqolada buxgalteriya hisobining tamoyillari, asosiy metodlari va uning zamonaviy iqtisodiyotdagi o'rniga bag'ishlanadi.

Kalit so'zlar: buxgalteriya hisobi, moliyaviy hisobi, boshqaruv hisobi, soliq hisobi, yirik korporatsiyalar, blokcheyn texnologiyasi

Buxgalteriya hisobi korxonada sodir bo'ladigan iqtisodiy voqealar va operatsiyalarni qayd etish, tizimlashtirish va tahlil qilish jarayoni hisoblanadi. Uning asosiy maqsadi moliyaviy hisobotlarni tayyorlash va taqdim etish orqali manfaatdor tomonlarga korxonaning moliyaviy holati haqida aniq va ishonchli ma'lumotlarni yetkazishdir. Buxgalteriya hisobi zamonaviy iqtisodiyotning ajralmas qismidir. U nafaqat korxonalar faoliyatini shaffof qilish, balki davlat iqtisodiyotini rivojlantirish uchun ham muhimdir. Bugungi kunda texnologiyalar va global standartlar asosida buxgalteriya hisobi yangi bosqichga chiqmoqda. Har bir korxona va tadbirkor o'z faoliyatida buxgalteriya hisobining samarali tamoyillarini qo'llagan holda rivojlanish imkoniyatlarini kengaytirishi mumkin.

Buxgalteriya hisobining asosiy tarkibiy qismlari quyidagilar:

Moliyaviy hisob: Korxonaning moliyaviy holatini aks ettiruvchi hisobotlar tayyorlanadi. Masalan, balans, foyda va zararlar hisobi, pul oqimi hisobotlari. **Moliyaviy hisob** – bu tashkilotning moliyaviy holatini, daromad va xarajatlarini, shuningdek, naqd pul oqimlarini aks ettiruvchi ma'lumotlarni tizimli ravishda yig'ish, qayta ishlash va taqdim etish jarayoni. Moliyaviy hisobning asosiy maqsadi – korxona faoliyati haqida manfaatdor tomonlarga, jumladan, investorlar, kreditorlar va davlat organlariga haqqoniy ma'lumot yetkazishdir. Moliyaviy hisobning asosiy elementlari: balans (moliyaviy holat haqida hisobot), moliyaviy natijalar hisobi (daromad va xarajatlar haqida hisobot), naqd pul oqimlari hisobi hamda o'z kapitali o'zgarishlari hisobi. Bu hisobotlar korxonaning aktivlari, majburiyatlari, daromadi va moliyaviy barqarorligini baholash imkonini beradi.

Moliyaviy hisobot tayyorlashda xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) talablariga rioya qilish, haqqoniylik va shaffoflik tamoyillariga amal qilish muhim. Bu jarayon korxona samaradorligini aniqlash, moliyaviy tahlil o'tkazish va to'g'ri boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Moliyaviy hisob zamonaviy iqtisodiyotda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishning ajralmas qismi hisoblanadi. Buxgalteriya hisobining tamoyillari xalqaro standartlarga, jumladan, Xalqaro Moliyaviy Hisobot Standartlari (IFRS) va Moliya Hisobi Standartlari (GAAP) asosida ishlab chiqiladi. Bu tamoyillar moliyaviy ma'lumotlarning aniqligi va taqqoslanishligini ta'minlaydi.

Boshqaruv hisobi: Ichki qaror qabul qilish uchun korxona faoliyati tahlil qilinadi. Bu bo'lim kelajak rejalashtirish va byudjetlashda muhimdir. **Boshqaruv hisobi** korxonaning ichki ehtiyojlari uchun qaror qabul qilish, rejalashtirish va nazorat jarayonlarida foydalaniladigan ma'lumotlarni yig'ish, tahlil qilish va taqdim etishga qaratilgan hisob turidir. Bu hisobotning asosiy vazifasi korxona rahbariyati va menejerlariga samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilishda yordam berishdir.

Boshqaruv hisobi tashqi standartlarga moslashni talab qilmaydi, chunki u faqat ichki foydalanuvchilar uchun mo'ljallangan. Ushbu hisob turi korxonaning har qanday vaqt oralig'ida tayyorlanadigan hisobotlari orqali faoliyat

samaradorligini o'lchash va nazorat qilish imkoniyatini beradi. Moliyaviy ma'lumotlar bilan bir qatorda nomoliyaviy ko'rsatkichlar ham hisobga olinadi. Boshqaruv hisobi korxonaning xarajatlarini boshqarish, mahsulot yoki xizmat narxini hisoblash, budjetlashtirish va rejalashtirish kabi vazifalarni o'z ichiga oladi. Bu hisob turi menejerlarga o'z bo'limlari yoki yo'nalishlarining samaradorligini baholash imkonini beradi va xarajatlarni kamaytirish, foydani oshirishga yo'naltirilgan strategiyalar ishlab chiqishga yordam beradi.

Soliq hisobi: Soliq qonunchiligiga muvofiq ravishda soliqlarni hisoblash va to'lashni boshqaradi. Soliq hisobi korxona yoki tashkilotning soliqlar bilan bog'liq majburiyatlarini aniqlash, hisoblash va davlat soliq organlariga taqdim etish uchun olib boriladigan buxgalteriya hisobining maxsus yo'nalishidir. Ushbu hisobning asosiy vazifasi qonunchilik talablariga rioya qilgan holda soliqlarni to'g'ri hisoblash va o'z vaqtida to'lashdir.

Soliq hisobi davlatning amaldagi soliq qonunchiligi asosida yuritiladi va u moliyaviy hisobdan farqli o'laroq, faqat soliqqa oid ma'lumotlarni aks ettiradi. Bu hisobda korxonaning daromadlari, xarajatlari, aktivlari va boshqa ko'rsatkichlari soliqqa tortish talablariga moslashtiriladi.

Soliq hisobining asosiy elementlari:

1. **Daromad solig'i hisoblash:** Korxonaning daromadlariga solinadigan soliqlarni aniqlash.
2. **Qo'shilgan qiymat solig'i (QQS):** Savdo yoki xizmat ko'rsatish jarayonida hisoblangan soliqlarni nazorat qilish.
3. **Soliq hisobotlarini tayyorlash va taqdim etish:** Soliq organlariga belgilangan shakldagi hisobotlarni o'z vaqtida taqdim etish.
4. **Soliq qonunchiligiga rioya qilish:** Soliqlarga oid barcha operatsiyalarni amaldagi qonunchilik talablariga mos ravishda yuritish.

Soliq hisobi korxonaning davlat oldidagi moliyaviy majburiyatlarini bajarishi uchun zarur bo'lib, soliq qonunchiligidagi o'zgarishlarga doimiy ravishda moslashib borishni talab qiladi. Bu hisob turi nafaqat soliqlarning to'g'ri hisoblanishini ta'minlaydi, balki korxonaning qonuniy ishlashiga ham yordam

beradi.

Buxgalteriya hisobi real hayotda iqtisodiy jarayonlarni tartibga solishda va samaradorlikni oshirishda muhim ahamiyatga ega. Masalan, O'zbekistonda kichik va o'rta biznes subyektlari uchun elektron hisob-faktura tizimining joriy etilishi buxgalteriya jarayonlarini sezilarli darajada soddalashtirdi. Kichik do'konlar, xizmat ko'rsatuvchi kompaniyalar 1C yoki boshqa avtomatlashtirilgan dasturlar orqali hisobotlarni aniq va tez tayyorlash imkoniyatiga ega bo'ldi. Bu tizimlar nafaqat vaqtni tejashga, balki xatoliklarning oldini olishga ham yordam berdi.

Yirik korporatsiyalar, masalan, "UzAuto Motors", xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) asosida o'z hisobotlarini shakllantirmoqda. Bu ularning xalqaro moliya tashkilotlari va xorijiy banklar bilan muvaffaqiyatli hamkorlik qilishiga asos yaratdi. Natijada, kompaniya global bozor imkoniyatlaridan samarali foydalanmoqda. Bundan tashqari, davlat darajasida buxgalteriya hisobi iqtisodiy boshqaruvni yaxshilashga xizmat qilmoqda. Soliq qo'mitasining raqamli tizimlari korxonalarining moliyaviy faoliyatini real vaqt rejimida kuzatish va byudjet tushumlarini oshirishga yordam berdi. Bu esa noqonuniy moliyaviy operatsiyalarni kamaytirish imkonini berdi.

Zamonaviy texnologiyalar buxgalteriya hisobi jarayonlarini optimallashtirishda hal qiluvchi rol o'ynamoqda. ERP tizimlari (masalan, SAP, 1C, Oracle) moliyaviy operatsiyalarni avtomatlashtirib, daromadlar, xarajatlar va byudjetni bir vaqtning o'zida nazorat qilish imkoniyatini yaratdi. Ayniqsa, O'zbekistonda 1C dasturi ko'plab kompaniyalar tomonidan muvaffaqiyatli qo'llanilib, buxgalteriya ishlarini osonlashtirishda yetakchi vositaga aylandi.

Blokcheyn texnologiyasi buxgalteriya hisobida xavfsizlikni oshirishda muhim rol o'ynamoqda. Xalqaro savdolarida shartnomalar va to'lovlar blokcheyn orqali amalga oshirilishi operatsiyalarni tezlashtiradi va soxtalashtirish xavfini bartaraf etadi. Bundan tashqari, sun'iy intellekt moliyaviy hisobotlarni tahlil qilish va prognoz tuzishda keng qo'llanilmoqda. U xarajatlarni qisqartirish va moliyaviy strategiyalarni optimallashtirish uchun kuchli vosita hisoblanadi. Elektron hisob-faktura tizimlari ayniqsa kichik biznes subyektlari uchun katta qulaylik yaratdi.

Ular soliq hisobotlarini avtomatik ravishda shakllantirib, jarayonni sezilarli darajada tezlashtirdi. Bu tizim nafaqat xatoliklarni kamaytiradi, balki soliqlarni o'z vaqtida to'lashni ta'minlash orqali korxonalarning ishonchlilikini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, texnologiyalar va amaliy qo'llanilish buxgalteriya hisobini zamonaviy iqtisodiyotning ajralmas qismiga aylantirdi. Bu jarayonlar korxonalarga resurslardan samarali foydalanish, xavfsizlikni ta'minlash va global bozorda muvaffaqiyat qozonish imkonini bermoqda. Buxgalteriya hisobi nafaqat moliyaviy boshqaruvning, balki iqtisodiy rivojlanishning ham muhim vositasi sifatida o'z ahamiyatini namoyon qilmoqda. Buxgalteriya hisobi korxonalarning moliyaviy barqarorligi va samaradorligini ta'minlashda muhim vosita bo'lib, strategik qarorlar qabul qilish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni taqdim etadi. O'zbekistonda raqamli hisob tizimlari va elektron xizmatlar kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlab, hisob jarayonlarini soddalashtirish va soliqlarni nazorat qilishni osonlashtirdi.

Raqamli iqtisodiyot bu – zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida shakllanayotgan iqtisodiy tizim bo'lib, u ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish, boshqaruv va moliyaviy hisob-kitob tizimlariga chuqur kirib bormoqda. Ayniqsa, buxgalteriya hisobi sohasi ushbu jarayonning markazida turibdi. Chunki raqamli iqtisodiyot sharoitida buxgalteriya hisobini yuritish uslublari, tamoyillari va vositalari sezilarli darajada o'zgarib bormoqda. An'anaviy qog'oz shaklidagi hujjatlar o'rnini elektron hujjatlar egallab, bulutli texnologiyalar, avtomatlashtirilgan dasturiy vositalar va sun'iy intellekt tizimlari hisob-kitob jarayonlariga faol tatbiq qilinmoqda.

Bunday o'zgarishlar buxgalteriyaning asosiy vazifalarini tez, aniq va shaffof tarzda bajarishga imkon yaratmoqda. Endilikda moliyaviy operatsiyalar real vaqt rejimida aks ettiriladi, hisobotlar avtomatik tarzda shakllanadi va soliq organlariga elektron ko'rinishda taqdim etiladi. Shu bilan birga, raqamli buxgalteriya inson omiliga bog'liqlikni kamaytiradi, xatoliklar sonini kamaytiradi hamda auditorlik tekshiruvlarini osonlashtiradi.

Biroq, bu imkoniyatlar bilan birga yangi talablar ham yuzaga chiqmoqda.

Masalan, buxgalterlar endi nafaqat buxgalteriya qonunchiligini, balki texnologik platformalarni ham chuqur o'zlashtirishi kerak. Bu esa kasbiy malaka va doimiy o'qishni talab qiladi. Xulosa qilib aytganda, raqamli iqtisodiyot sharoitida buxgalteriya hisobi yanada qulay, samarali va zamon talablari asosida rivojlanayotgan, lekin doimiy yangilanishni talab qiladigan soha sifatida namoyon bo'lmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tadjibayeva Z.T. Buxgalteriya hisobi (Raqamli iqtisodiyot sharoitida). – Toshkent: Iqtisodiyot, 2022.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi. – 2020 y.
3. Bagdasarov K.G., Sokolov Ya.V. Buxgalteriya hisobi raqamli iqtisodiyotda. – Moskva: INFRA-M, 2021.
4. O'zbekiston Respublikasi "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonuni. – 1996 y., № 279-I. (So'nggi o'zgartirishlar bilan)
5. Muhamedov A.M., Xolbo'tayev N.I. Raqamli iqtisodiyot va elektron hisob-kitoblar. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2021.
6. Deloitte. Digital accounting transformation. – Deloitte Insights, 2022.
<https://www2.deloitte.com>
7. IFRS Foundation. Raqamli asrda xalqaro moliyaviy hisobot standartlari. – London, 2023.
8. ACCA (Association of Chartered Certified Accountants). Accounting and finance in a digital world. – ACCA Global, 2023.